

LA VISITA PASTORAL DEL 1497 A LA PARRÒQUIA D'ULLDECONA

Per JOAN-HILARI MUÑOZ i SEBASTIÀ

1. INTRODUCCIÓ

Els darrers mesos del 1497, el bisbe de Tortosa Alfons d'Aragó¹, juntament amb Joan de Cardona, prelat de la diòcesi sarda de Ploagre², però que en aquell moment residia a la de Tortosa i exercia de *facto* com a bisbe auxiliar del titular, van realitzar una visita pastoral a algunes de les parròquies de la zona nord de la diòcesi de Tortosa³. Aquesta mena de documents són importants per conèixer l'estat en el qual es trobaven les parròquies d'una diòcesi en un moment determinat. Del conjunt de pobles i viles visitats per algun d'ambdós prelats, nosaltres ens fixarem en la parròquia de Sant Lluc de la vila d'Ulldecona.

2. QUÈ ÉS UNA VISITA PASTORAL

Abans d'entrar en matèria, potser caldria comentar, ni que tan sols fos sumàriament, què és una visita pastoral i quina informació ens pot aportar als historiadors actuals: en primer lloc, hem de dir que es tracta d'un acte d'inspecció i control (també conegut com a visita canònica) que tenia com a objectiu que els bisbes (o alguna persona en representació seva) coneguessin de primera mà quin era l'estat en què es trobaven les parròquies de la seva diòcesi. Les finalitats principals d'aquestes inspeccions eren conservar la doctrina, promoure els bons costums, fomentar les virtuts dels membres de les parròquies i disposar tot el necessari per aconseguir el bé de la religió catòlica.

¹ D'origen valencià, era fill natural del primer duc de Vilafermosa. Fou nomenat bisbe de Tortosa el 1475 amb només 20 anys d'edat i regí la diòcesi durant gairebé 40 anys. El 1513 fou designat arquebisbe de Tarragona, on morí l'any següent.

² D'origen català, almenys fins al 1513 estigué a la diòcesi de Tortosa exercint de *facto* com a auxiliar d'Alfons d'Aragó. A partir del 1520, surt documentat com a resident a la diòcesi de Girona, encara que també consta a la de Barcelona, exercint sempre càrrecs auxiliars dels bisbes titulars.

³ ACTo (=Arxiu de la Catedral de Tortosa). *Visites Pastorals*, 11.

Si bé la visita més antiga de la diòcesi de Tortosa que conservem data del 1314 i fou feta pel bisbe Francesc de Paolac⁴, serà a partir del Concili de Trento quan s'impulsarà de forma notòria aquest mecanisme de control de l'estat intern dels bisbats i també es regularà qui la pot fer (el mateix bisbe o un delegat) i determinarà que les parròquies controlades seran les que pagaran les despeses econòmiques de la visita.

Per altra banda, si bé en les visites de la primera meitat del segle XIV (com l'esmentada del bisbe Paolac), s'incidia sobretot en els aspectes morals dels preveres i seglars de les parròquies (l'anomenada *visitatio hominum*), a partir de la segona meitat d'aquell mateix segle, cada vegada es tendirà a fixar més l'atenció en la situació material de les esglésies, o sigui, l'estat dels edificis, els altars, els ornaments sagrats, l'administració econòmica, les confraries... és a dir, la *visitatio rerum*⁵ i, més endavant, a partir del darrer terç del segle XVI, també es tendirà a anar imposant de mica en mica els acords de la contrareforma catòlica després del decisiu Concili de Trento.

El segon aspecte que hem d'explicar una mica és què podem extreure els historiadors actuals d'una visita pastoral, ja que en tot moment hem de tenir ben present el fet que es tracta d'una visió «externa» de les parròquies, és a dir, es fiscalitzaven i controlaven aquells elements que interessaven i/o preocupaven les autoritats de la diòcesi, no les coses que podien ser importants per als fidels d'una parròquia determinada. Dit d'una altra manera, a través de les visites podem saber si un altar, un retaule, un calze, unes vestidures litúrgiques o l'edifici d'un temple parroquial o capella estaven en bon estat o mal estat en el moment de la inspecció, no l'autoria d'aquestes obres o el moment precís i exacte en què s'inicien unes obres de reforma, ampliació o enderroc d'una església o ermita, o el nom dels mestres encarregats de pintar o esculpir un retaule o de l'argenter que va fabricar una custòdia per a una parròquia, per exemple.

3. ASPECTES GENERALS DE LA VISITA PASTORAL DEL 1497

Aquesta inspecció de l'estat de les parròquies és important perquè es tracta d'una visita realitzada a cavall de dues èpoques històriques: entre les acaballes de l'edat mitjana i l'inici de l'època moderna. I, a més, també ens

⁴ El text íntegre d'aquesta visita es troba publicada a: GARCIA, Maria Teresa (1993): *La visita pastoral a la diòcesi de Tortosa del obispo Paholac. 1314*. Castelló: Diputació de Castelló. Una altra visita pastoral medieval a la diòcesi de Tortosa també publicada íntegrament és la del bisbe Ot de Montcada feta el 1428-29: GALIANA, José M. (2009): *La visita pastoral d'Otó de Montcada al bisbat de Tortosa*. València: Universitat de València.

⁵ MONJAS, Lluís (2003): "Les visites pastorals: de l'època medieval a la vigília del Concili de Trento", dins *Les visites pastorals. Dels orígens medievals a l'època contemporània*. Girona: CCG.

trobem davant una inspecció que tardarà a repetir-se molt de temps, perquè després d'aquesta caldrà esperar gairebé seixanta anys (fins a mitjan dècada dels cinquanta del segle XVI) per tornar a disposar d'una nova visita. L'explicació a aquest fet és que després de la marxa d'Alfons d'Aragó, que estigué al capdavant de la diòcesi de Tortosa durant gairebé quatre dècades, hi hagué un llarg període, fins al nomenament de Ferran de Loaces el 1553, en el qual els bisbes de la nostra diòcesi o tindran un mandat molt breu (Mercader i Calcena només van ocupar el càrrec dos anys cadascun), o mai estaran a la diòcesi (Guillem d'Eckenvoirt);⁶ tan sols hi residiran un mes (cas d'Adrià d'Utrecht) o sembla que van viure bona part del temps fora (cas de Jeroni de Requesens, a Barcelona). Aquesta situació va dificultar-ne la tasca pastoral i va motivar l'absència de visites d'inspecció durant aquesta primera meitat del segle XVI.

Si ens tornem a fixar en la inspecció del 1497, Alfons d'Aragó i Joan de Cardona la feien seguint una mena de guió preestablert que els facilitava controlar de forma efectiva els aspectes més importants que calia revisar a cadascuna de les parròquies on van realitzar la visita:

- En primer lloc, s'anotava qui era el rector titular de la parròquia i, en el cas que no hi residís permanentment (cosa ben habitual abans del Concili de Trento),⁷ es feia constar qui el suplia (habitualment un prevere de rang inferior al rector titular) i si disposava o no de la llicència preceptiva expedida per la cúria diocesana per actuar en representació del rector titular.
- En segon lloc, s'inspeccionava l'estat en el qual es trobaven les formes sagrades, fet ben normal en aquella època⁸ i que serà un element que encara adquirirà major importància per als visitadors a partir de l'aplicació dels acords de Trento.

⁶ Durant el pontificat d'aquest bisbe, que mai va posar els peus a Tortosa, els canonges de la Catedral es van negar, per exemple, a permetre que Llorenç Peris, bisbe de Nicòpolis que actuava en nom d'Eckenvoirt com a directe representant seu, visités la sagristia de la Seu, tot i que disposava d'un mandat d'aquest per fer-ho. ACTo. *Índex d'Actes Capitulars del segle XVI*, resum de l'acta del dia 3 de juliol de 1526.

⁷ A la visita pastoral de la diòcesi de Tortosa del 1428-29, per exemple, de 92 rectors de parròquies, 25 són declarats absents i la majoria no tenia cap mena de llicència per fer-ho. GALIANA, José M.: "La diòcesis de Tortosa a través de la visita pastoral del Obispo Otón de Moncada (1428-1429)". *Estudis Castellonencs* 10, 535. En el cas d'aquesta visita, de les tretze parròquies de la zona del Maestrat visitades, només en un cas (Alcalà de Xivert) el rector hi residia, en les altres dotze hi havia altres preveres al capdavant de les parròquies que actuaven en nom del titular. MUÑOZ, Joan-Hilari: "Les parròquies del Maestrat a les portes de l'edat moderna: la visita pastoral del 1497", en premsa.

⁸ MONJAS, Lluís (2003): "Les visites pastorals: de l'època medieval a la vigília del Concili de Trento", dins *Les visites pastorals. Dels orígens medievals a l'època contemporània*. Girona: CCG, 71.

- En tercer lloc, es controlaven les crismeres, és a dir, l'estat en què es trobaven els recipients per custodiar els olis sants, imprescindibles per administrar diversos sagraments.
- Tot seguit, es revisaven les fonts baptismals, continuat focus d'atenció per part de les autoritats eclesiàstiques en aquella època, ja que el costum de renovar-les només durant el Dissabte Sant implicava que, si no es tenia prou cura del manteniment, es podien embrutar⁹ o fer malbé, la qual cosa les convertia en inadequades per batejar els infants. En la majoria dels casos, es demanaven canvis tant en els recipients per tenir les aigües, com en la necessitat de cobrir-les per millorar-ne la conservació al llarg del temps. Tot i que en alguns casos, com ara la Catedral de Tortosa, ja des de mitjan segle XV s'havien pres mesures per tal de protegir les fonts baptismals amb la construcció d'un element cobertor de fusta de noguer, el qual fins i tot tenia un pany amb clau per impedir que no tothom pogués accedir-ne a l'interior.¹⁰
- Seguidament, es controlava l'estat de les vestidures dels preveres encarregats del culte a la parròquia, els quals anotaven aquelles mancances que s'observaven o l'estat que presentaven.
- En sisè lloc, s'anotava l'estat dels llibres litúrgics i de les peces d'argent (calzes, creus...) que s'empraven en les cerimònies litúrgiques.
- Seguidament, es revisaven els diferents altars que hi havia habitualment començant pel major i principal, i continuant pels secundaris o laterals.
- En vuitè lloc, es controlava l'estat del cementiri, llavors invariablement situat just a la vora del temple parroquial.
- I, per acabar, es controlava l'estat que presentava la casa del rector, de la qual s'anotaven les possibles deficiències detectades.

Una cosa que actualment ens pot sorprendre és el fet que sempre que s'hi detectava alguna mancança (excepte en els casos dels altars amb preveres beneficiats), els responsables de resoldre-la eren els jurats de les viles i pobles visitats, és a dir, el manteniment dels temples parroquials i dels béns mobles anava a càrrec de les autoritats civils i dels habitants de la població on estava la parròquia, mai a càrrec del rector, ni de les autoritats del Bisbat. Fins i tot coneixem algun document, com ara el decret de creació de la par-

⁹ Molt sovint l'estat deplorable del paviment i les cobertes dels vells temples parroquials medievals implicava que les esglésies estiguessin sempre plenes de pols i sovint caiguessin fragments del sostre, la qual cosa dificultava la conservació de la netedat de les aigües baptismals.

¹⁰ ACTo. *Llibres de sagristia*, 3bis, anotació de despeses del 10 de juliol de 1449.

ròquia d'Aldover (el Baix Ebre), realitzat el 1370, en el qual es detallaven fil per randa i des de bon principi les condicions que havien de complir els fidels del lloc per mantenir adequadament la nova parròquia.¹¹

4. LA PARRÒQUIA D'ULLDECONA, SEGONS LA VISITA DEL 1497

El bisbe Alfons d'Aragó va iniciar la visita a la diòcesi precisament per la parròquia de Sant Lluc d'Ulldecona, a la qual va arribar el 22 de setembre. En primer lloc, i seguint el guió que acabem d'anotar, es va recollir el nom del rector titular d'aquesta parròquia, el qual era el prevere Jaume Moragrega, però, tal com també era habitual en aquella època prèvia al Concili de Trento, no hi residia habitualment i, per exemple, en el recull de focs del 1496 consta com a absent.¹² En lloc seu, hi exercia un prevere de rang inferior al rector anomenat Jaume Pujalt, el qual va presentar al bisbe el permís donat pel vicari general per ocupar el càrrec de vicari.

Tot seguit, es va fixar en la situació en la qual es trobaven custodiades les formes sagrades, davant de les quals el bisbe Alfons va anotar que, si bé aquestes estaven guardades adequadament en una custòdia d'argent, va manar als jurats que «[...] *facen fer lo sacrari e tabernacle nou ab sa bona tanquadura e portes noves e que facen tanquadures ab ses bones claus e dos cofrenets que estan dins lo sacrari e que tot açò sia fet per a festes de Nadal primer vinents, sots pena d'escomunicació reservada al dit senyor bisbe o a son vicari general [...]*». Tal com podem observar amb aquest manament, el bisbe pretenia reforçar el control que havien de tenir els preveres sobre el sacrari, el lloc on s'havien de guardar les formes sagrades, un element litúrgic carregat de simbologia i que cada vegada era més valorat per les autoritats eclesiàstiques.

Seguint el guió descrit anteriorment, tot seguit es van revisar les crismes, les quals «[...] *són d'estany y mana que dits jurats façan fer crismes de argent y hun cofrenet de plata, dins lo quan stiguen les dites crismes ab sa tanquadura [...]*». Imposava la mateixa pena en cas d'incomplir l'ordre dintre del mateix termini anterior. En aquest cas, el canvi de material per als recipients responia al fet que es considerava que calia emprar l'argent, considerat un material més pur que l'estany, per custodiar millor els olis sagrats, uns elements indispensables en determinades cerimònies litúrgiques.

Després d'això, el bisbe es va fixar en l'estat en què es trobava l'altar major, el qual, tot i que el text de la visita no ho esmenti, sabem que estava

¹¹ MUÑOZ, Joan-Hilari (2012): *Aldover, 1612. El poble i la parròquia quatre segles enrere*. Tortosa: Ajuntament d'Aldover, 21-25.

¹² IGLÉSIES, Josep (1987): *La població de les vegueries de Tarragona, Montblanc i Tortosa, segons el fogatge de 1496*. Reus: Associació d'Estudis Reusencs, 257.

dedicat a sant Lluç, patró de la parròquia. El bisbe afirma que estava en bon estat i que no necessitava cap mena de reparació.

El següent punt d'atenció del prelat foren les fonts baptismals, un element molt carregat de simbologia, ja que era el lloc a partir del qual es donava entrada plena als infants a la comunitat cristiana. Davant d'elles, el bisbe Alfons va manar que «[...] *los dits jurats façan fer hun cobertor nou de fusta ab son cèrcol a l'entorn per a damunt les dites fonts, e hun altre cubertor de cuyro perquè no y puga entrar pols dins les dites fonts [...]*», per al qual va donar de termini fins a la propera festa de Nadal per fer complir aquest manament. El motiu d'aquesta ordre l'hem explicat més amunt i serà un manament molt repetit en aquella època en altres parròquies de la diòcesi.¹³

Tot seguit es revisà l'argenteria litúrgica de la parròquia, davant la qual es va manar adobar la copa d'un calze¹⁴ i dues patenes, per a la qual cosa es va fixar el mateix termini que als manaments anteriors. Pel que fa a la secció dels llibres litúrgics, no es va anotar cap esmena que s'hagués de fer, ja que «[...] *estan bene et non indigent reparacione [...]*».

Després es va passar a revisar l'estat en què es trobaven els altars secundaris de la parròquia, ja que el major havia estat inspeccionat anteriorment. El fet que en molts casos es tractés d'altars inexistents a la visita d'Ot de Montcada del 1428, ens pot indicar que el 1421, que fou quan es va consagrar el temple,¹⁵ aquest encara no estava acabat del tot i les obres continuaren durant un cert temps fins a acabar-les en un moment indeterminat de mitjan segle XV. L'ordre en el qual foren visitats aquests altars secundaris fou el següent:

- En primer lloc, el dedicat a sant Blai (inexistent el 1428),¹⁶ que tenia en aquell moment dos preveres beneficiats (Pere Miralles i Joan Llobet), als quals es va ordenar que paguessin uns corporals¹⁷ nous

¹³ Per exemple, a diverses parròquies del Maestrat en la mateixa visita: MUÑOZ, Joan-Hilari: "Les parròquies del Maestrat a les portes de l'edat moderna: la visita pastoral del 1497", en premsa.

¹⁴ A la parròquia encara es conserva un magnífic calze datat a principi del segle XV punxonat amb la marca DER, que correspon als tallers de Tortosa. DALMASES, Núria de (1989): "Calze", *Millenium. Història i Art de l'Església catalana*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 396.

¹⁵ ALMUNI, Victòria (2004): "L'església parroquial de sant Lluç d'Uldecona dins del context de l'estil gòtic a la Corona d'Aragó", dins *Rails* 20: 13-38.

¹⁶ GALIANA, José M.: "La diòcesi de Tortosa a través de la visita pastoral del Obispo Otón de Moncada (1428-1429)". *Estudios Castellonencs* 10, 533.

¹⁷ Els corporals, anomenats així perquè commemoraven el llençol que va amortallar el cos de Jesucrist al sepulcre, eren uns draps blancs de lli que cobrien la superfície dels altars. GUDIOL, Josep: *Nocions d'arqueologia sagrada catalana*. Vic: Imprenta de la Viuda de R. Anglada 1902, 170.

- i que adobessin l'ara. Se'ls va donar de termini fins a la propera festa de Tots Sants, sota pena de 10 lliures en cas d'incompliment.
- El següent altar inspeccionat fou el dedicat a la Nativitat de la Mare de Déu (ja existia el 1428, segurament sota l'advocació de la Mare de Déu),¹⁸ el qual tenia com a prevere beneficiat Joan Monçó i no tenia cap mancança segons el punt de vista del bisbe Alfons.
 - Tot seguit, es va repassar l'estat de l'altar de santa Anna (inexistent el 1428),¹⁹ que estava en bon estat com l'anterior i el prevere beneficiat era mossèn Joan Ferrús.
 - El quart dels altars inspeccionats estava sota l'advocació de la Verge de Gràcia (inexistent el 1428)²⁰ i, com que no tenia un benifet fundat en ell, va manar als jurats que renovessin l'ara, ja que la que hi havia estava trencada. Se'ls va donar de termini fins a la propera festa de Tots Sants per fer-la.
 - En cinquè lloc, el bisbe trobà l'altar de sant Miquel (inexistent el 1428),²¹ que tenia com a prevere beneficiat el ja conegut Joan Ferrús, que segons el bisbe mantenia també aquest altar en bon estat de conservació.
 - Pel que fa als altars de sant Sebastià i de sant Amador (inexistents el 1428),²² igual com el de la Verge de Gràcia, no tenien un prevere beneficiat que s'encarregués del manteniment, però Alfons d'Aragó no va trobar cap element que s'hagués d'esmenar.
 - Pel que fa al de sant Joan (ja existia el 1428)²³, tenia com a prevere beneficiat «lo Perot»²⁴ i no presentava cap mancança segons el punt de vista del bisbe.

¹⁸ GALIANA, José M.: "La diócesis de Tortosa a través de la visita pastoral del Obispo Otón de Moncada (1428-1429)". *Estudios Castellonencs* 10, 533.

¹⁹ GALIANA, José M.: "La diócesis de Tortosa a través de la visita pastoral del Obispo Otón de Moncada (1428-1429)". *Estudios Castellonencs* 10, 533.

²⁰ GALIANA, José M.: "La diócesis de Tortosa a través de la visita pastoral del Obispo Otón de Moncada (1428-1429)". *Estudios Castellonencs* 10, 533.

²¹ GALIANA, José M.: "La diócesis de Tortosa a través de la visita pastoral del Obispo Otón de Moncada (1428-1429)". *Estudios Castellonencs* 10, 533.

²² GALIANA, José M.: "La diócesis de Tortosa a través de la visita pastoral del Obispo Otón de Moncada (1428-1429)". *Estudios Castellonencs* 10, 533.

²³ GALIANA, José M.: "La diócesis de Tortosa a través de la visita pastoral del Obispo Otón de Moncada (1428-1429)". *Estudios Castellonencs* 10, 533.

²⁴ Segons el fogatge del 1497 aquell any a Ulldecona hi havia tres preveres de nom Pere i que tenien els cognoms, respectivament, d'Homedes, Miralles i Fuster, per la qual cosa no podem saber amb seguretat quin d'aquests preveres era el designat a la visita. IGLÉSIES, Josep (1987): *La població de les vegueries de Tarragona, Montblanc i Tortosa, segons el fogatge de 1496*. Reus: Associació d'Estudis Reusencs, 257.

- El penúltim dels altars, sota l'advocació de sant Pere (que ja existia el 1428)²⁵, tenia dos preveres beneficiats (Guillem Forcadell i Pere Homedes) i se'ls va manar que fessin corporals nous per a aquell altar, amb un termini fixat per Tots Sants amb una pena de 10 lliures en cas d'incompliment.
- En la inspecció de l'altar dedicat a santa Llúcia (que ja existia el 1428)²⁶, es va anotar que el prevere beneficiat, que en aquell moment era Bartomeu Subirats «[...] *adobe lo altar, que estiga pla y que faça hun davantaltar [...]*», per a la qual cosa disposava del mateix termini fixat que en la resta dels altars.
- Finalment, hem de dir que en aquesta visita del 1497 no s'esmenta en cap moment l'altar de santa Magdalena, que ja constava en la visita d'Ot de Montcada del 1428²⁷ i tornarà a sortir esmentat, almenys, en la visita del 1561.²⁸ No sabem el motiu pel qual Alfons d'Aragó no l'inspecciona, encara que en altres parròquies visitades aquell mateix any també «s'obliden» de controlar determinats altars d'algunes parròquies, com Traiguera o Càlig, per exemple.²⁹

Un cop enllestida la revisió dels altars, al bisbe Aragó només li faltava fer un cop d'ull a l'estat del cementiri (que, segons s'afirmava en la visita, estava ben tancat) i la casa del rector, que també estava en bon estat.

El darrer acte del bisbe en la seva visita a la parròquia d'Ulldecona fou inquirir si tots els preveres que llavors hi havia exercien adequadament el càrrec i, de les informacions rebudes, Alfons d'Aragó va deduir que el vicari, mossèn Jaume Pujalt, no devia fer bé la feina pel que fa a la cura de les ànimes dels feligresos, perquè el va suspendre del càrrec fins al 15 d'octubre d'aquell any. Aquell dia s'hauria de presentar davant del prelat per rebre una altra vegada permís per poder continuar la tasca com a vicari d'Ulldecona (i evidentment gaudir dels beneficis econòmics d'aquest càrrec).

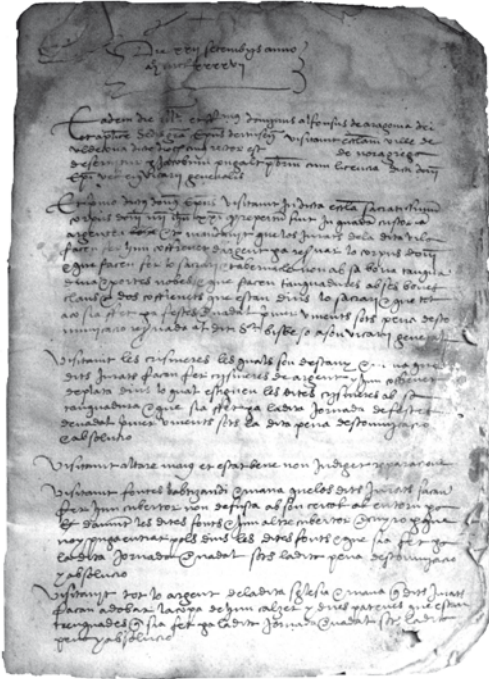
²⁵ GALIANA, José M.: "La diócesis de Tortosa a través de la visita pastoral del Obispo Otón de Moncada (1428-1429)". *Estudios Castellonencs* 10, 533.

²⁶ GALIANA, José M.: "La diócesis de Tortosa a través de la visita pastoral del Obispo Otón de Moncada (1428-1429)". *Estudios Castellonencs* 10, 533.

²⁷ GALIANA, José M.: "La diócesis de Tortosa a través de la visita pastoral del Obispo Otón de Moncada (1428-1429)". *Estudios Castellonencs* 10, 533.

²⁸ ACTo. *Visites Pastorals*, 14.

²⁹ MUÑOZ, Joan-Hilari: "Les parròquies del Maestrat a les portes de l'edat moderna: la visita pastoral del 1497", en premsa.

Full amb la primera pàgina de la visita pastoral a Uldecona (ACTo. Fotografia Joan-Hilari Muñoz)

Interior del temple parroquial de Sant Lluç d'Uldecona (Fotografia Joan-Hilari Muñoz)

Zona dels peus del temple parroquial de Sant Lluç d'Uldecona, amb el cor enlairat (Fotografia Joan-Hilari Muñoz)